

CIUTADANIA EUROPEA. QUÈ HI PODEN APORTAR LES CIÈNCIES SOCIALS?

Antoni Gavalda Torrents i Josep Maria Pons i Altés. Àrea de Didàctica de les Ciències Socials. URV

Què és Europa?

La reflexió sobre com cal definir Europa ha preocupat polítics i intel·lectuals des de fa dècades. Des de l'àmbit educatiu és imprescindible participar en aquest debat i reflexionar sobre quin tipus de ciutadania europea volem formar.

Però què distingeix els europeus dels altres pobles? Tradicionalment s'ha utilitzat el concepte *europeu* per atorgar-nos una suposada superioritat moral i cultural, que en el seu moment es va utilitzar per justificar el colonialisme.

Des d'una perspectiva geogràfica, és difícil precisar els límits d'un territori que en realitat no és un continent, sinó un subcontinent del conjunt euroasiàtic. L'atracció que diversos països com Turquia, Ucraïna o Geòrgia tenen cap a Europa com a font de seguretat i benestar, a pesar d'estar situats a les seves fronteres tradicionals o més enllà, ha complicat la definició.

Si optem per definir la identitat europea a partir de l'adhesió als principis democràtics i a les llibertats individuals, podem tergiversar la història si oblidem que tan europeus són la democràcia com el feixisme. D'altra banda, actualment moltes altres parts del món comparteixen els ideals democràtics, per la qual cosa la definició perd la seva utilitat.

Es podrien plantejar altres possibilitats, com delimitar una "cultura europea" o buscar en la història la definició del que és europeu. I és veritat que fa segles es va anar conformant una idea d'Europa, la consciència de pertinença a un gran grup humà amb elements compartits. No obstant això, quan intentem concretar, és complicat enumerar unes característiques clares i comunes per a tot Europa que ens diferenciïn d'altres pobles. Existeix una arrel medieval cristiana indubtable, però Europa té més història: no en podem excloure els jueus, els musulmans, els pagans, etc. Si per alguna cosa s'ha caracteritzat Europa és per la seva diversitat i mestissatge, fins i tot en la mateixa cultura grecoromana. Com en el seu moment va assenyalar Edgar Morin, a Europa no podem trobar cap originalitat intransmissible, no hi ha res que avui pugui ostentar de manera exclusiva, per la qual cosa hem d'assumir l'aparent paradoxa que la unitat europea es basi en la desunió i l'heterogeneïtat (MORIN, 1989).

Arribats aquí, podem plantejar-nos si és possible construir una identitat europea. I ens podríem conformar amb una Unió Europea que només ens interessés pels seus avantatges econòmics i no per valors o cultures. En ocasions, les declaracions d'alguns governants euroescèptics han semblat anar en aquesta línia, i no creiem que sigui necessari explicar fins a quin punt s'empobriria el projecte europeu si alguna vegada aquests plantejaments s'acabessin imposant.

Però una altra possibilitat molt més estimulante seria que atribuïssim la principal raó de ser de la Unió Europea a la voluntat dels seus governs i dels seus ciutadans de compartir un futur comú sota determinats valors. En aquest cas ja no existeixen determinacions historico-culturals ni definicions limitadores, sinó un concepte d'Europa obert en el qual l'educació i la ciutadania passen a assumir una importància fonamental. Així, el principal element d'unió per als europeus no seria tant el passat o la cultura, sempre imprecisos, sinó la decisió de participar en un procés incloent que beneficiés tots els implicats.

Malgrat això, els estats segueixen potenciant i manipulant les seves pròpies històries. S'ha acceptat més fàcilment la integració econòmica que la de les identitats nacionals-estatals en una nova identitat europea. A més a més hem d'afegir la tradicional resistència de molts estats europeus a acceptar l'existència d'altres referents nacionals i culturals interns percebuts, sovint, també com una amenaça. Un exemple és el recent debat a França sobre els denominats idiomes regionals, que fins i tot ha dut l'Acadèmia Francesa a considerar que el seu reconeixement posava en perill la identitat nacional francesa. Aquest joc d'identitats i ciutadanes, en conflicte o en cooperació, suposa un desafiament per a l'ensenyament de les ciències socials.

Cap a un espai educatiu europeu

La cooperació educativa a Europa va rebre un gran impuls a partir de la dècada dels vuitanta del segle passat, amb diversos programes que van prioritzar les qüestions socials, la formació professional i la universitària. Llavors es van fixar les bases que acabarien convertint l'educació, i també la formació contínua, en una prioritat de les institucions europees.

El tractat de Maastricht de 1992 va incorporar l'educació als tractats europeus i va introduir la idea que la formació contínua no havia de limitar-se als aspectes professionals. També va reafirmar el principi de subsidiarietat i que serien els estats els encarregats d'introduir en els seus sistemes educatius el concepte d'identitat europea, que lògicament a la pràctica corria el perill de quedar subordinada a la identitat nacional-estatal.

L'any 1995 es va concretar la primera gran iniciativa a favor de l'aprenentatge permanent amb els programes *Sòcrates I* per a l'educació i *Leonardo da Vinci I* per a la formació. Des de l'any 1996, proclamat Any Europeu de l'Educació i la Formació Permanent, fins a l'actualitat s'han donat passos decisius en la construcció d'un espai educatiu europeu. S'han establert estratègies per avançar cap a un espai comú en el camp de la formació contínua a pesar de partir de grans diferències de continguts.

L'aprovació en 2006 del *Programa d'Aprenentatge Permanent (2007-2013)* ha suposat un veritable salt endavant, perquè ha reforçat la mobilitat i ha promogut la introducció de la dimensió europea en els programes educatius. A això hem d'afegir que l'espai europeu d'educació superior també permetrà una convergència en la formació del professorat. Conseqüentment, ara mateix l'educació està reconeguda com un element bàsic per al progrés d'Europa, i des de 1996 la Unió Europea ha desenvolupat accions per promoure la ciutadania activa i la integració social. Els continguts que aporten les ciències socials a l'educació formen part del nucli fonamental d'aprenentatges que ha d'adquirir qualsevol europeu.

Però si la ciutadania europea ha d'ocupar un lloc central en l'educació, és necessari passar dels projectes a l'aplicació en les aules. A Espanya hi ha nombroses experiències en aquest sentit, però alguns resultats no són satisfactoris. Un treball sobre 200 alumnes de quart d'ESO de Valladolid ha assenyalat que en el curs 2003-2004 només el 51% es considerava plenament europeu, mentre que gairebé el 20% manifestava tenir un escàs o nul sentiment de pertinença (LÓPEZ TORRES, 2004). Un altre estudi publicat l'any 2001, a partir d'enquestes a més de 2 300 alumnes de quart d'ESO distribuïts per tot Espanya, mostrava que un 41% no aconseguia resultats acceptables sobre coneixement d'Europa i al voltant del 25% dels joves negava sentir-se europeu (PRATS, 2001).

A Espanya el debat, més que sobre la identitat europea, s'ha centrat en el conflicte intern sobre identitats regionals-nacionals-estatals, a partir de la creença que l'ensenyament de la història era fonamental per estimular una determinada consciència nacional (HERNÁNDEZ, 2000). Les resistències a compartir identitats, conseqüència d'uns discursos nacionalistes no sempre explícits, serà

un dels principals obstacles en la construcció europea.

Unes resistències que també es visualitzen en qüestions lingüístiques. Els organismes oficials de la Unió Europea aposten pel multilingüisme com un tret essencial de la ciutadania europea i un element imprescindible perquè Europa sigui una comunitat real (LORENZO, 2005). Tanmateix, la realitat espanyola és decebedora, i encara més quan de manera recurrent determinats sectors polítics i mediàtics pretenen provocar conflictes lingüístics: el multilingüisme ni tan sols s'ha assimilat completament pel que fa a les llengües oficials existents dintre de l'Estat espanyol.

Una Unió Europea democràtica necessita uns ciutadans que hagin assumit que els seus drets i deures també s'exerceixen en el marc europeu gràcies a uns valors compartits com la llibertat, la tolerància i la solidaritat. Fomentar-los és el camí cap a una ciutadania europea compatible amb unes societats molt diverses. Com ha explicat Virginia Guichot, no n'hi ha prou amb dissenyar un tractat per configurar el que s'ha denominat una identitat europea. Aconseguir aquests objectius depèn de la interiorització de determinats valors, actituds, hàbits, en definitiva, d'una forma de percebre i d'enfrontar-se al món que només pot ser assolida mitjançant l'educació (GUICHOT, 2005). Esdeveniments recents, com l'auge de polítics antieuropeistes o el fracàs del projecte de Constitució europea, mostren que encara queda molt camí per recórrer per vèncer determinades inèrcies històriques.

Una història de problemes i alternatives

La història és una ciència social en permanent construcció. Enfront dels sabers d'algunes ciències fixats amb un perfil bastant definit, els de la història –i per extensió els de les ciències socials– presenten un disseny més difuminat i voluble. Hi ha diverses circumstàncies que han ajudat –i ajuden– que la història sigui ciència del canvi, ja que aquesta, per definició, ha d'estar atenta als avatars que es produeixen contínuament en la societat: moviments de persones ocasionats per guerres i fams; nacions que emergeixen reformulades a partir d'un determinat model econòmic i social, transformat com per art de màgia en un altre de gairebé antagònic; règims corruptes o clarament xenòfobs que queden soscavats i sucumbeixen per moviments populars o que es perpetuen; societats complexes –o només en part– en canvi social i moral regressiu o expansiu per fenòmens econòmics; etc.

Si la història és una ciència que busca estudiar el canvi i els problemes es deu també a circumstàncies socials de transformació dels últims dos-cents anys, en els quals un component d'evolució ha estat la reformulació de la mateixa persona, del pensament, sempre de forma lenta. Valors com la dignitat personal, la llibertat individual, la

tolerància i la cooperació, entre d'altres, han significat fites que han propiciat una nova forma de mirar el món personal i social, i per extensió del mateix saber. Així, el valor de la dignitat personal, el passar de súbdits a ciutadans, ha entrat amb força en el substrat cultural de molts europeus en els últims anys, encara que en alguns casos amb predomini més dels seus drets que dels seus deures. El mateix ha passat amb el valor de la llibertat individual, aconseguida a través de processos traumàtics, després de dictadures cimentades en l'exclusió, o a partir d'una educació familiar o participativa en entitats, algunes veritables escoles de democràcia; amb el valor de la tolerància, assumida per la necessitat de superar enfrontaments després dels desastres de guerres passades, aspecte sobre el qual encara hi ha un ingent treball a realitzar; i amb el valor de la cooperació, com a arma de combat per arribar a metes difícils d'aconseguir, sense una unió responsable.

De tot això ens preguntem: hi ha a Europa una consciència educativa d'avançar en projectes comuns amb valors compartits? La resposta seria que sí, en alguns casos més per necessitat que per convenciment com assenyala HUERTAS (2006). Ho proven els models d'intercanvi educatius anotats anteriorment; el projecte comú d'internacionalització de l'educació superior, aspecte sobre el qual hi ha dubtes respecte a la reconversió; la interrelació idiomàtica, també amb recels de preeminència... Els dubtes –que subsisteixen– i els avanços i reculades han de configurar el valor d'allò comú i determinar el rol de la diversitat.

L'educació sensibilitzada a partir de qüestions comunes

Avui es pot afirmar que no hi ha país al món que estigui tancat a influxos forans. S'ha superat l'època de l'autarquia i del tancament. La investigació i la divulgació del saber ha representat un avenç en uns països i menys en altres, per múltiples causes que ara, aquí, no desenvoluparem. Del conjunt de sabers han sorgit també el perfil de problemes i intents de solucions, en un format de vasos comunicants. En general, els problemes que afecten els països europeus no disten massa els uns dels altres, i són sovint bastant diferents dels de la resta dels entorns. L'accés als recursos naturals, les migracions, la solució donada a la diversitat cultural o la crisi econòmica en aquest moment latent, atenyen una multiplicitat de països del món, i evidentment no són els únics que es podrien enumerar. La solució política ha demostrat que aquesta no és unilateral.

Detectar i analitzar els problemes comuns ha de ser una bona fórmula per a l'educació social de la ciutadania europea, tant per vertebrar-se com per donar solucions de conjunt. Des de la posició d'una interrelació curricular

cada cop més acusada dels diferents països, una via d'aproximació serà vertebrar propostes d'estudi de problemes complexos, en què s'incideixi en el respecte a la llibertat, la tolerància i la cooperació, aspectes que hem destacat en el punt anterior. La majoria dels reptes de futur per a una consolidació europea passaran per solucions de compromís, de consens, de diàleg i de respecte a la diferència.

Pel que acabem d'indicar, entenem que les solucions a l'accés als recursos naturals –pesca, gas, aigua, excedent agrícoles...– no passen per decisions d'un sol país, com tampoc el tractament que es doni a les migracions –originàries del sud i de l'est–, ja que els països estan involucrats per un efecte dominó de coresponsabilitat. Tampoc hauria de donar-se la solució parcial a l'enrocament d'alguns estats a no protegir degudament la diversitat cultural, i més quan el seu intent proteccionista és clarament ofensiu a les minories, o l'intent d'atendre una crisi econòmica, només amb solucions estatals. Curiosament, creiem que aquests problemes –i altres que no mencionem– són una veritable esperança per a una necessària cohesió i avalen respostes comunes, des d'espais dispars.

Si aquests són alguns dels problemes que afecten el present –amb un curt o llarg passat sense solució–, podem preguntar-nos què poden aportar els currículums per ensenyar la realitat dels futurs. Hi ha interès per tractar-los a partir de l'ensenyament? Des del nostre punt de vista sí, a partir de les competències que es vol que obtinguin els alumnes –sense oblidar que aquestes són posades en entredit per altres circumstàncies–, ja que aquestes no són pròpies d'un currículum, sinó que han estat dissenyades amb un ampli consens, amb adaptacions. Si dues de les vuit competències bàsiques del currículum establert per la Generalitat de Catalunya a l'educació primària responen a la necessitat de saber conviure i habitar al món, desglossades en el coneixement i la interacció amb el món físic, a més de la competència social i ciutadana, no hi ha raons objectives per no avançar en la formació d'una ciutadania europea en interrelació.

Eixos de sustentació per a l'estudi d'un recurs natural: l'exemple de l'aigua

Els temes d'estudi per configurar sensibilitats socials són, com hem indicat, diversos. En part de l'Estat espanyol n'hi ha un de pendent, que es reobre quan la meteorologia s'altera: és el problema de l'ús de l'aigua. El debat se centra sobretot a la conca mediterrània, en zones que van des d'Almeria fins a Girona, passant per les comunitats de Múrcia i del País Valencià. L'aigua és un bé escàs en altres zones europees (poques) i ho és en molts països del món. S'accepta científicament que

l'aigua ha generat –i generarà– conflictes territorials entre zones i països, i afegeix, a més a més, problemes per inundacions i sequeres no controlables, desertització de zones amb nivells escassos de pluviositat, moviments de persones en busca d'alimentació... Les conseqüències de l'escassetat d'aigua incideixen transversalment sobre la producció d'aliments, sobre la salut i sobre l'estabilitat política i social, factors tots de gran complexitat mundial.

Des de la perspectiva d'Europa, són els països del sud els que tenen problemes seriosos d'abastament en períodes estacionals concrets, resolts en part amb restriccions, transvasaments d'aigua de conques, trasllat d'aigua per mitjans mecànics, dessalinitzadores, etc., mentre que per altres zones del planeta l'escassetat s'amplia a privació d'aliments, epidèmies i guerres per falta de desenvolupament econòmic degut a l'escassetat, o per la mera subsistència. L'economia ensenya que una de les paraules clau per entendre el concepte és l'escassetat. La circumstància que a Europa aquest problema no afecta tot el continent no l'eximeix de la qüestió, ja que com a problema mundial segurament estarà en condicions de liderar-hi solucions.

Els dissenys curriculars no determinen ni aquesta actuació concreta ni cap altra del mateix calibre per dilucidar un aprenentatge transversal, però no dubtem que aquest és un bon eix de treball per ajudar a formular un aprenentatge crític i amb utilitat social per a la ciutadania europea. Des del currículum del Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya del 2007, si seguim les orientacions de la "competència social i ciutadana", bàsica, veiem fins a cinc raons per abordar-ho, des de l'àrea de les ciències socials:

- Perquè aquesta competència "integra coneixements, habilitats i aptituds que permeten participar, prendre decisions (...) agafant com a referència un model de persona que pot ser element actiu en la construcció d'una societat solidària i tolerant, i compromesa a contribuir a la seva millora".
- Perquè entre les habilitats de la competència hi ha mirar d'aconseguir "ser capaç de posar-se en el lloc d'altri, prendre decisions en els distints nivells de la vida comunitària".
- Perquè la competència "afavoreix també la comprensió de la realitat històrica i social del món, la seva evolució, els seus assoliments i problemes. La comprensió crítica de la realitat exigeix experiència, coneixements i consciència de l'existència de distintes perspectives en analitzar aquesta realitat. Comporta recórrer a l'anàlisi multicausal i sistèmica per jutjar els fets i problemes socials i històrics".
- Perquè el seu aprenentatge "significa entendre

les característiques de les societats actuals (...) mostrant un sentiment de ciutadania global compatible amb la identitat local".

- Perquè aquesta competència busca "comprendre la realitat en què es viu, afrontar la convivència i els conflictes fent ús del judici ètic basat en els valors i pràctiques democràtiques, i exercir la ciutadania, actuant amb criteri propi".

Aquestes orientacions de la competència impliquen la possibilitat d'abordar els problemes socials des de perspectives diferents, algunes de les quals serien per al cas que ens ocupa: a) Relacionar la pressió urbanística del territori i els estudis complementaris realitzats sobre les necessitats dels recursos, en aquest cas el de l'aigua. b) Analitzar les coordenades de precipitacions –amb les variables estacionals–, i de l'aquífer dels espais subjectes a possibles canvis. c) Discernir la pressió de l'agricultura o de la indústria sobre territoris pobres en precipitacions i recursos hídrics. d) Precisar el paper dels agents socials generadors de canvis bruscos sobre necessitats, i el paper dels partits polítics sostenidors d'una o altra política. e) Saber buscar alternatives amb anàlisis rigoroses que no produeixin agressió al territori. f) La solidaritat de l'aigua com a recurs. Solucions i contradiccions.

I podríem seguir. Amb l'apuntat creiem que hi ha camps d'actuació que són supracionals. L'ensenyament a Europa, i per extensió al món, reclamarà en el futur una unitat d'acció? Sens dubte, creiem que sí.

Referències bibliogràfiques

- GUICHOT REINA, Virginia. *La construcción de la ciudadanía europea, un desafío para la educación en el siglo XXI*. «Revista de Ciencias de la Educación», 203 (2005) 375-401.
- HERNÁNDEZ, Francesc Xavier. *La enseñanza de las Ciencias Sociales en el nuevo contexto político europeo*. «Íber. Didáctica de las Ciencias Sociales, Geografía e Historia», 23 (2000) 7-16.
- HUERTAS ROIG, Assumpció. *L'escola i la formació de la identitat europea en els adolescents. Tecnologia, influències socialitzadores i convergència de múltiples identitats*. Tesis doctoral inèdita. Universitat Rovira i Virgili. Tarragona. 2006.
- LÓPEZ TORRES, Esther. *El sentido de europeo para el ciudadano de la Unión, ¿proyecto o realidad para una nueva tarea educativa?* «Íber. Didáctica de las Ciencias Sociales, Geografía e Historia», 40 (2004) 81-101.
- LORENZO, Francisco. *Políticas lingüísticas europeas: claves de la planificación y aprendizaje de lenguas en la UE*. «Cultura y Educación», 17,3 (2005) 253-263.
- MORIN, Edgar. *Pensar Europa*. Edit. Edicions 62. Barcelona. 1989.
- PRATS, Joaquim (dir.). *Los jóvenes ante el reto europeo: conocimientos y expectativas del alumnado de educación secundaria*. [En línia]. Fundació La Caixa. Barcelona. 2001. <http://obrasocial.lacaixa.es/estudiossociales/vol07_es.html>.